

Jacek Krawczyk

NIELETNI SPRAWCY PRZESTĘPSTW POPEŁNIONYCH POD WPLYWEM ALKOHOLU

I. WSTĘP

Poziom spożycia napojów alkoholowych w Polsce od lat stanowi główny problem wśród różnych przejawów patologii społecznej. Świadczą o tym chociażby dane zawarte w opublikowanych na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych raportach.¹

Jest to jednocześnie olbrzymi problem społeczny gdyż nadmierne spożywanie alkoholu powoduje różnego rodzaju konsekwencje, które za R. Room'em możemy podzielić na: a) dotyczące fizjologicznych konsekwencji picia; b) problemy psychologiczne i egzystencjalne; c) problemy wypadków; d) dotyczące zachowania i ról społecznych.²

Niewątpliwy jest też związek alkoholu z przestępczością, przy czym stwierdza się go zwykle w ponad połowie ogółu ujawnionych przestępstw popełnionych przez dorosłych sprawców.³

Spożywanie alkoholu jest również ważnym czynnikiem w procesie demoralizacji oraz przestępczości nieletnich. Znajduje to swoje odbicie w ustawie z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, w której ustawodawca za jeden z przejawów demoralizacji uznał używanie alkoholu przez nieletnich.

Wśród nieletnich skazanych za popełnianie przestępstw, odsetek nadużywających alkoholu jest — zważywszy na wiek sprawców — znaczny. W latach 1966—1989 odsetek ten utrzymywał się w granicach 11,1—16,7% skazanych nieletnich, wykazując

---

¹ J.K. Falewicz, J. Jasiński, A. Raźniewski: *Alkoholizm*, w: *Ograniczenie przejawów patologii społecznej w Polsce*, Warszawa 1978 (Raport Komitetu Polska 2000); I. Wald, T. Kulisiewicz, J. Morawski, A. Bogusławski: *Raport o problemach polityki w zakresie alkoholu*, Warszawa 1981.

² R. Room: *Concepts and Strategies in the Prevention of Alcohol — Related Problems*, „Contemporary Drug Problems” 1980, nr 9, s. 1; idem: *The Case for a Problem Prevention Approach to Alcohol. Drug and Mental Problems*. „Public Health Reports” 1981, nr 96, s. 1.

³ Por. np.: M. Tołkan: *Zapobieganie alkoholizmowi i przestępczości*, Warszawa 1979, s. 79—82; T. Goździcki, J. Morawski, A. Pauk, B. Rustecka: *Nietrzeźwość i alkoholizm sprawców i ofiar przestępstw w województwie koszalińskim*, „Postępy Alkoholologii” 1980, z. 3, s. 70—79; J. Gurgul: *Z problematyki alkoholizmu w sprawach o zabójstwa*, „Problemy Alkoholizmu” 1972, nr 12, s. 7—8; J. Jasiński: *Alkohol i przestępczość*, „Państwo i Prawo” 1978, -nr 12, s. 43—61; S. Szelhaus: *Znaczenie nadużywania alkoholu i alkoholizm w genezie przestępczości*, w: J. Jasiński (red.): *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Wrocław 1978, s. 243 268 i inne.

okresowe wahania.⁴ Również wśród nieletnich objętych postępowaniem w związku z demoralizacją zanotowano podobne odsetki nadużywających alkoholu.⁵

Wśród nieletnich skazanych za popełnienie przestępstwa istnieje również grupa takich, którzy popełnili czyny prawem zabronione będąc pod wpływem alkoholu. Odsetek takich nieletnich przekracza w ostatnich latach 5,0% ogółu nieletnich przestępców, wykazując tendencję wzrostową.⁶

Wśród nieletnich sprawców przestępstw nadużywających alkoholu, a także wśród nadużywających alkoholu nieletnich objętych postępowaniem w związku z demoralizacją, podobnie jak wśród ogółu nieletnich przestępców, zdecydowanie dominują chłopcy. Wśród skazanych nieletnich nadużywających alkoholu odsetek chłopców, na przestrzeni ostatnich 20 lat, wynosił zawsze powyżej 91,0%.⁷ Wśród nieletnich objętych postępowaniem w związku z demoralizacją odsetek nieletnich chłopców wśród nadużywających alkoholu dochodzi do 70,0%.⁸

Skala zjawiska, jego waga oraz brak do tej pory w Polsce badań zajmujących się wyłącznie zagadnieniami związanymi z problematyką nieletnich popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu leżały u podstaw decyzji o podjęciu badań empirycznych nad tą grupą nieletnich przestępców.

II. CELE I METODY BADAŃ

Przeprowadzone badania miały trzy zasadnicze cele. Pierwszym była odpowiedź na pytanie: czy nieletni popełniający przestępstwa pod wpływem alkoholu różnią się od innych nieletnich przestępców pod względem zdrowotnym, sytuacji rodzinnej, materialno-mieszkaniowej, przebiegu nauki szkolnej, nieprzystosowania społecznego, czy są to przeciętni nieletni przestępcy, czy też specjalna kategoria nieletnich, wymagająca zwrócenia uwagi i wzmoczonych wysiłków wychowawczych?

Drugim celem badań było prześledzenie jak kształtuje się przestępczość nieletnich, którzy czyny przestępcze popełnili pod wpływem alkoholu, czy różni się ona od przeciętnej przestępczości nieletnich.

Trzecim celem badań było zweryfikowanie przypuszczenia, że spożywanie alkoholu przez nieletnich przestępców jest kolejnym, zaawansowanym już etapem na drodze coraz większej demoralizacji, jest pochodną i wynikiem wcześniejszych jej przejawów.

Wszyscy chłopcy — z grupy badanej i kontrolnej — są urodzeni w jednym roku — 1959. Taki dobór grup spowodował, że wszelkie zmiany społeczno-polityczne, kryzysy gospodarcze, zmiany np. programów szkolnych czy wytycznych wymiaru sprawiedliwości i inne tego typu czynniki rzutujące na sytuację ludności, zachodziły dla wszystkich badanych w tym samym okresie ich życia. W związku z tym przy omawianiu poszczególnych wyników badań wpływ takich czynników nie jest dodatkowo komentowany.

* * *

Badaniami objąłem dwie grupy nieletnich przestępców, liczące po 100 chłopców urodzonych w 1959 r. każda, pochodzących z terenu całej Polski. W skład pierwszej

---

⁴ Statystyka Sądowa. Cz. II: *Sprawy karne nieletnich i sprawy opiekuńcze małoletnich*. Warszawa, Ministerstwo Sprawiedliwości — Departament Organizacji i Informatyki, lata 1966—1989.

⁵ Ibidem, od 13 maja 1983 r.

⁶ Ibidem, lata 1967—1985.

⁷ Ibidem, lata 1967—1989.

⁸ Ibidem, od 13 maja 1983 r.

grupy — zwanej dalej grupą badaną — weszło 100 nieletnich przestępców, którzy popełnili co najmniej jedno przestępstwo będąc pod wpływem alkoholu. W drugiej grupie — zwanej grupą kontrolną — znalazło się również 100 nieletnich chłopców przestępców, którzy popełnili przestępstwa nie będąc pod wpływem alkoholu.

Obie grupy dobrałem losowo spośród ogółu 8196 nieletnich chłopców przestępców urodzonych w 1959 r., dla których posiadałem, pochodzące z Ministerstwa Sprawiedliwości, „Karty rejestracyjne nieletniego „A”. Wzór nr 1”.⁹ Liczba 8196 nieletnich chłopców stanowiła około 80,0% wszystkich nieletnich chłopców przestępców urodzonych w 1959 r., wobec których sądy orzekły stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych. Karty pozostałych nieletnich zostały zagubione, ale ponieważ można przyjąć, że nastąpiło to zapewne „losowo”, więc 8196 chłopców, z których dobrano losowane zbiorowości stanowi niezniekształconą zbiorowość skazanych nieletnich chłopców urodzonych w 1959 r.

W pierwszej kolejności, na podstawie danych zawartych w „Kartach rejestracyjnych nieletniego” (rubryka 14a), wyodrębniłem grupę 225 nieletnich chłopców, którzy popełnili co najmniej jedno przestępstwo będąc pod wpływem alkoholu. Spośród tych nieletnich za pomocą tablic liczb losowych¹⁰, wylosowałem stuosobową grupę badaną nieletnich chłopców przestępców.

Stuosobową grupę kontrolną dobrałem również za pomocą tablic liczb losowych z całej, liczącej 8196 osób zbiorowości nieletnich, przy czym nie zaszedł przypadek aby nieletni wylosowany do grupy badanej wszedł również do grupy kontrolnej.

Mając ustalone obie badane grupy, w pierwszym etapie przeprowadziłem badania aktowe (za pomocą specjalnie opracowanego kwestionariusza) wszystkich spraw karnych za przestępstwa popełnione przez badanych w okresie nieletniości oraz dotyczących ich akt wykonawczych. Informacje z tych źródeł dotyczyły 100% badanych.

Następnie zgromadziłem dane dotyczące karalności badanych z obu grup po osiągnięciu pełnoletności. Dane te pochodzą z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Kartoteki Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych. Informacje na ten temat uzyskałem także dla 100% populacji z obu badanych grup.

Kolejną czynnością badawczą były badania aktowe wszystkich akt spraw karnych za przestępstwa popełnione po uzyskaniu pełnoletności, do 1984 r. włącznie, a więc do momentu gdy każdy z badanych ukończył 25 rok życia. Badania te przeprowadziłem dla 47,0% młodych mężczyzn z grupy badanej i 35,0% z grupy kontrolnej, a więc dla wszystkich, którzy byli karani do ukończenia 25 roku życia. Miały one na celu uzupełnienie danych dotyczących sylwetek badanych w okresie ich nieletniości, a także — łącznie z czynnościami badawczymi omówionymi poniżej — prześledzenie dalszych losów badanych, co do których zebrano obszerny materiał będący podstawą do odrębnego opracowania.

Następnie poprzez Centralne Biuro Adresowe ustaliłem aktualne miejsca zamieszkania badanych, co było niezbędne do dalszych badań: wysłania ankiet-zapytań do izb wytrzeźwień najbliższych miejscu zamieszkania badanych — aktualnemu i z okresu przed osiągnięciem pełnoletności (uzyskałem dane dla 100% badanych z obu grup) oraz przeprowadzenia ankiet-wywiadów z badanymi (uzyskałem odpowiedzi od 63,0% młodych mężczyzn z grupy badanej i 66,0% z grupy kontrolnej).

⁹ Zgodę na pobranie kart przeznaczonych do usunięcia z archiwum wyraziło Ministerstwo Sprawiedliwości.

¹⁰ H. M. B 1 a 1 o c k: *Statystyka dla socjologów*. Warszawa 1977, s. 487—490.

III. MIEJSCE ZAMIESZKANIA I POCHODZENIE SPOŁECZNE BADANYCH NIELETNICH

Obie grupy nieletnich chłopców były losowane spośród nieletnich przestępców pochodzących z terenu całej Polski, ale zarówno w grupie badanej jak i w grupie kontrolnej nie ma reprezentantów wszystkich województw. W grupie badanej występują nieletni z 34 województw (najwięcej z województwa stołecznego warszawskiego, katowickiego i łódzkiego miejskiego), a w grupie kontrolnej z 37 województw (najwięcej ze stołecznego warszawskiego, katowickiego i poznańskiego).

Tablica 1. Miejscowość zamieszkania nieletniego¹¹

Miejsce zamieszkania nieletniego	Grupa badana	Grupa kontrolna
wieś	15	34
miasto poniżej 10 000 mieszkańców	11	12
miasto od 10 do 20 000 mieszkańców	4	7
miasto od 20 do 50 000 mieszkańców	23	12
miasto od 50 do 100 000 mieszkańców	8	4
miasto od 100 do 200 000 mieszkańców	5	12
miasto od 200 do 500 000 mieszkańców	11	5
miasto powyżej 500 000 mieszkańców	23	14
Razem:	100	100

Nieletni z grupy badanej pochodzą głównie z miast i to dużych — powyżej 200.000 mieszkańców — 34,0% (19,0% w grupie kontrolnej), natomiast nieletni z grupy kontrolnej ze wsi i mniejszych miast — poniżej 20.000 mieszkańców — 53,0% (30,0% w grupie badanej).

Miejsce zamieszkania nieletnich łączy się oczywiście z ich pochodzeniem społecznym i mimo, iż znaczna większość nieletnich z obu grup pochodzi z rodzin robotniczych (83,0% w grupie badanej i 76,0% w grupie kontrolnej) — to pod względem uczestnictwa pozostałych grup społecznych widać wyraźne różnice. W grupie badanej na drugim miejscu, jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, znajdują się nieletni z rodzin inteligenckich — 11,0% (w grupie kontrolnej — 8,0%), a w grupie kontrolnej z rodzin chłopskich — 16,0% (w grupie badanej — 6,0%).

IV. ŚRODOWISKO RODZINNE BADANYCH NIELETNICH

1. Struktura rodziny

T a b l i c a 2. Czy rodzice badanych nieletnich żyją?

Rodzice nieletniego	Grupa badana	Grupa kontrolna
żyją oboje	85	94
żyje tylko matka	11	5
żyje tylko ojciec	2	1
nie można ustalić ojca	1	—
nie żyją oboje	1	—
Razem:	100	100

¹¹ W tej i w następnych tablicach (z wyjątkiem tablicy 10) nie podaje się odsetków, równe są one bowiem liczbom bezwzględny nieletnich.

Dla zdecydowanej większości nieletnich z obu grup udało się ustalić, że żyją oboje ich rodzice. Nieco lepsza sytuacja pod tym względem istniała w grupie kontrolnej, bowiem w grupie badanej zanotowano jeden przypadek nieletniego, którego oboje rodzice nie żyli oraz 13 przypadków śmierci jednego z rodziców — wobec 6 takich przypadków w grupie kontrolnej ($x^2 = 4,31$; $df = 1$; $p < 0,02$).

Jeszcze gorsza sytuacja nieletnich z grupy badanej wyszła na jaw po ustaleniu, kto bezpośrednio opiekował się dzieckiem, z kim ono stale przebywało. Okazało się, że w rodzinach pełnych dorastało 67,0% nieletnich z grupy badanej (82,0% grupy kontrolnej), a pozostałe 33,0% wychowywało się w rodzinach zrekonstruowanych, niepełnych, instytucjach wychowawczych ($x^2 = 5,90$; $df = 1$; $p < 0,01$). W grupie kontrolnej wszyscy nieletni pochodzący z rodzin niepełnych przebywali przy jednym ze swoich naturalnych rodziców (por. tablica 3).

T a b l i c a 3. Sytuacja rodzinna badanych nieletnich

Nieletni przebywał stale	Grupa badana	Grupa kontrolna
przy obojgu rodzicach	67	82
przy matce	22	15
przy ojcu	—	2
przy opiece prawnym	1	—
przy opiece faktycznym	1	—
w instytucji opiekuńczej	3	—
przy matce i ojczymie	5	—
przy ojcu i macosze	1	—
Razem:	100	100

80,0% nieletnich z grupy badanej i 70,0% z grupy kontrolnej miało rodzeństwo. Łącznie w grupie badanej stwierdzono 227 osób rodzeństwa, a w grupie kontrolnej 203 osoby.

Sytuację rodzinną nieletnich z obu grup pod względem struktury rodzin oraz liczby osób w rodzinie obrazuje tablica 4, która ponownie ukazuje gorszą sytuację rodzinną nieletnich z grupy badanej, szczególnie ze względu na większą liczbę rodzin wielodzietnych oraz na dużą liczbę rodzin niepełnych, w których najczęściej samotna matka wychowuje nawet po troje i czworo dzieci.

2. Wykształcenie i aktywność zawodowa rodziców

Wykształcenie ojców nieletnich z obu badanych grup było w zasadzie niskie. Jedynie nieznaczny odsetek ojców osiągnął wykształcenie wyższe niż podstawowe i między obiema grupami nie ma pod tym względem zasadniczych różnic.

Wykształcenie matek nieletnich z obu grup było średnio nieco wyższe niż ojców: 17,0% matek z grupy badanej i 12,0% z grupy kontrolnej miało wykształcenie wyższe niż podstawowe. W obu grupach zdecydowanie przeważały jednak matki o wykształceniu co najwyżej podstawowym.

Większość ojców z obu grup (63,0% grupa badana, 71,0% — grupa kontrolna) nie miało żadnego wyuczonego zawodu, pozostali zdobyli swój zawód w większości na różnego rodzaju kursach (kierowca, operator maszyn itp.). Również zawody wykonywane faktycznie przez ojców nieletnich charakteryzowały się tym, że nie

T a b l i c a 4. Liczba dzieci a struktura rodziny

Rodzaj rodziny	Liczba dzieci	Grupa badana	Grupa kontrolna
Rodzina pełna	brak danych	4	5
	1 dziecko	5	17
	2 dzieci	17	12
	3 dzieci	12	19
	4 dzieci	12	13
	5 dzieci	6	3
	6 dzieci	4	6
	7 dzieci	4	2
	8 dzieci	1	3
	9 dzieci	—	1
	10 dzieci	1	1
	12 dzieci	1	—
Samotna matka	brak danych	—	1
	1 dziecko	5	5
	2 dzieci	5	3
	3 dzieci	6	3
	4 dzieci	6	3
Samotny ojciec	brak danych	—	—
	1 dziecko	—	1
	4 dzieci	—	1
Rodzina zrekonstruowana	brak danych	—	—
	1 dziecko	2	—
	2 dzieci	—	1
	3 dzieci	2	—
	4 dzieci	1	—
	8 dzieci	1	—
Instytucje opiekuńcze, opiekunowie faktyczni, opiekunowie prawni	brak danych	2	—
	1 dziecko	1	—
	2 dzieci	1	—
	3 dzieci	1	—
	4 dzieci	1	—
Razem:		100	100

trzeba było do nich specjalnych kwalifikacji. W grupie badanej jedynie 10,0% ojców wykonywało zawód, który wykonującego go kwalifikował jako pracownika umysłowego. W grupie kontrolnej ojców takich było 7,0%.

Również zdecydowana większość matek w obu grupach nie miała żadnego wyuczonego zawodu (82,0% — grupa badana, 95,0% — grupa kontrolna), a jedynie 5,0% matek z grupy badanej i 3,0% z grupy kontrolnej miało wyuczone zawody, które kwalifikowały je do pracy umysłowej.

Zdecydowana większość ojców nieletnich z obu badanych grup systematycznie pracowała (grupa badana — 73,0%, grupa kontrolna — 88,0%) bądź też miała inne legalne źródła utrzymania: renty (odpowiednio 7,0% i 2,0%), prace dorywcze (2,0% i 1,0%). Stwierdzono tylko jeden przypadek — w grupie kontrolnej — ojca, który nigdy nie pracował.

T a b l i c a 5. Wykształcenie rodziców

Wykształcenie	Ojciec		Matka	
	Grupa badana	Grupa kontrolna	Grupa badana	Grupa kontrolna
nie żyje	13	2	3	1
analfabeci	—	2	2	1
niepełne podstawowe	12	13	11	12
podstawowe	55	62	67	72
niepełne średnie lub zawodowe	8	10	9	3
średnie	9	8	6	8
wyższe	—	2	2	1
brak danych	3	1	—	—
Razem:	100	100	100	100

Podobnie kształtowała się sytuacja jeśli chodzi o aktywność zawodową matek nieletnich. W obu badanych grupach po 73,0% matek pracowało systematycznie, 2,0% w grupie badanej i 3,0% w grupie kontrolnej pracowało chałupniczo, a dalsze 6,0% matek nieletnich z grupy badanej i 1,0% z grupy kontrolnej pobierało emerytury lub renty.

Ustalono ponadto, że 16,0% matek nieletnich z grupy badanej i 22,0% z grupy kontrolnej nigdy nie pracowało zawodowo, a spowodowane to było głównie koniecznością zajęcia się domem i licznymi często rodzinami.

3. Stan zdrowia rodziców

W grupie badanej wśród 88 ojców nieletnich żyjących w czasie badań, 8 chorowało na ciężkie, przewlekłe choroby a 6 było inwalidami. W grupie kontrolnej na 95 żyjących ojców, 4 chorowało na ciężkie, przewlekłe choroby i również 4 było inwalidami.

Wśród 97 matek nieletnich z grupy badanej żyjących w czasie badań, 12 chorowało na ciężkie, przewlekłe choroby a 4 było inwalidkami, a w grupie kontrolnej wśród 99 żyjących matek takie jak powyższe defekty zdrowotne stwierdzono odpowiednio u 7 i 4 matek.

Poza tym należy dodać, że w obu badanych grupach stwierdzono także po jednym ojcu i jednej matce chorych psychicznie.

Jak wynika z powyższych danych stan zdrowia rodziców nieletnich z grupy badanej był gorszy od stanu zdrowia rodziców chłopców z grupy kontrolnej. W grupie badanej w 14,0% rodzin ojcowie byli bądź ciężko, przewlekłe chorzy, bądź też byli inwalidami, a w 16,0% rodzin takie same przypadłości stwierdzono u matek nieletnich. W przypadku 5 nieletnich z grupy badanej fakt ciężkiej choroby fizycznej lub psychicznej bądź inwalidztwa wystąpił zarówno u ojca, jak i u matki. Trzeba dodać, że ponadto u 3 matek nieletnich z grupy badanej wychowywanych bez ojca, stwierdzono również inwalidztwo lub ciężką chorobę psychiczną lub fizyczną. Opieka rodzicielska sprawowana nad tymi 8 nieletnimi była więc w dużej mierze przez te fakty ograniczona.

W grupie kontrolnej w 8,0% rodzin stwierdzono inwalidztwo lub ciężkie, przewlekłe choroby fizyczne u ojców, a w 11,0% u matek. W przypadku 4 nieletnich

z tej grupy zarówno matka jak i ojciec byli inwalidami lub osobami ciężko chorymi fizycznie lub psychicznie, a u 2 matek, samotnie wychowujących nieletnich, stwierdzono ciężką, przewlekłą chorobę. Tak więc rodziny 6 nieletnich zostały poprzez choroby lub inwalidztwo rodziców zdeorganizowane.

W przypadku ojców stwierdzono istotną statystycznie różnicę jeśli chodzi o ich stan zdrowia ($\chi^2 = 8,02$; $df= 1$; $p<0,01$), u matek różnica taka nie wystąpiła.

4. Przejawy patologii w rodzinach nieletnich

A. Picie alkoholu

T a b l i c a 6. Picie alkoholu przez rodziców nieletnich

Stosunek do picia alkoholu	Ojciec		Matka ¹	
	Grupa badana	Grupa kontrolna	Grupa badana	Grupa kontrolna
Pije	40	17	9	5
nie pije	54	80	89	94
brak danych	6	3	2	2
Razem:	100	100	100	100

W tabelicy 6, w rubryce „pije”, wyszczególniono tych rodziców, którzy nadużywali napojów alkoholowych. W rubryce „nie pije” znaleźli się rodzice w ogóle nie spożywający napojów alkoholowych oraz ci, którzy piją napoje alkoholowe sporadycznie, w niewielkich ilościach.

Trzeba podkreślić, że istotnie więcej ojców nieletnich z grupy badanej w porównaniu z ojcami nieletnich z grupy kontrolnej nadużywało alkoholu ($\chi^2 = 14,39$; $df=1$; $p< 0,001$).

Wśród 40 pijących ojców — nieletnich z grupy badanej — 26 piło czasami kilka dni z rzędu. Podobnie postępowało 12 ojców nieletnich z grupy kontrolnej. Ustalono, że spośród 40 pijących ojców nieletnich z grupy badanej 13 miało w otoczeniu opinię „pijaka”, a 17 „alkoholika”. W grupie kontrolnej spośród 17 pijących ojców 5 miało opinię „pijaka” a 8 „alkoholika”.

W grupie badanej 9 ojców, w stanie nietrzeźwym, urządziło w domu awantury oraz znęcało się nad żonami i dziećmi, zaś 14 awanturowało się w miejscu zamieszkania. Wszyscy oni należeli do grupy najintensywniej pijących. W grupie kontrolnej 9 ojców — spośród najintensywniej pijących — w stanie nietrzeźwym urządziło w domu awantury, lub znęcało się nad rodziną.

Wśród matek — w grupie badanej — stwierdzono 9 przypadków systematycznego upijania się (w tym 2 alkoholiczki) — 2 spośród tych matek były agresywne w stosunku do swoich dzieci i mężów. W grupie kontrolnej stwierdzono 5 przypadków systematycznego upijania się matek (w tym 1 alkoholiczkę).

W grupie badanej ustalono, że w 7 przypadkach zarówno ojciec, jak i matka pili alkohol, w 2 przypadkach oboje rodzice byli alkoholikami a w 3 systematycznie nadużywali alkoholu. W grupie kontrolnej ustalono, że oboje rodzice 4 nieletnich intensywnie pili alkohol.

B. Prostytucja matek

Po dwie matki z obu badanych grup były podejrzane o prostytutkę. Jedna matka nieletniego z grupy badanej i obie matki nieletnich z grupy kontrolnej systematycznie nadużywały przy tym alkoholu.

C. Karalność rodziców

Pięciu ojców i jedna matka nieletnich z grupy badanej było karanych sędownie, w tym 3 ojców więcej niż jeden raz. W zakładach karnych przebywało, po wyrokach, 4 ojców i 1 matka.

Wśród ojców z grupy kontrolnej 7 było karanych sędownie, a wśród nich 1 dwukrotnie i 1 piętnastokrotnie. W zakładach karnych kary odbywało 6 ojców.

D. Objawy nieprzystosowania społecznego u rodzeństwa badanych nieletnich

Jak wspomniałem wyżej, 80,0% nieletnich z grupy badanej i 70,0% z grupy kontrolnej miało rodzeństwo.

W grupie badanej objawy nieprzystosowania społecznego, takie jak: sprawy karne w sądach powszechnych, sprawy karne w sądach dla nieletnich, sprawy w kolegiach ds. wykroczeń, picie alkoholu, uchylanie się od nauki i pracy i inne, stwierdzono u rodzeństwa 31 nieletnich, przy czym w 26 przypadkach dotyczyło to rodzeństwa starszego, a w 5 młodszego. Na 118 nieletnich z grupy badanej ich rodzeństwo miało negatywny wpływ, często wciągając ich na drogę przestępstwa.

W grupie kontrolnej objawy nieprzystosowania społecznego — takie same jak w grupie badanej — stwierdzono u rodzeństwa 26 nieletnich, przy czym w 18 przypadkach dotyczyło to rodzeństwa starszego, a w 8 młodszego. Na 6 nieletnich z grupy kontrolnej ich rodzeństwo miało zdecydowanie negatywny wpływ.

5. Warunki materialne i mieszkaniowe

Warunki materialne i mieszkaniowe w obu badanych grupach były — ogólnie rzecz biorąc — złe, gorsze niż średnio w kraju w tym okresie. Trudno jednoznacznie stwierdzić, która grupa miała lepsze warunki materialno-mieszkaniowe. Rozpatrując różne aspekty warunki te były bowiem raz lepsze, raz gorsze w każdej z tych grup. 45,0% nieletnich z grupy badanej i 59,0% z grupy kontrolnej zamieszkiwało lokale bez żadnych wygod. Nieco mniej osób na jedną izbę przypadało w mieszkaniach nieletnich z grupy badanej, ale jednocześnie więcej nieletnich z tej grupy nie miało własnego miejsca do spania, kąpika do nauki czy zabawy. Również dochód na jedną osobę w gospodarstwie domowym kształtował się nieco lepiej w grupie badanej, ale jednocześnie mieszkania chłopców z grupy kontrolnej były lepiej wyposażone itd.

IV. STAN OPIEKI SPRAWOWANEJ NAD NIELETNIMI

Na podstawie oceny własnej rodziców, ocen osób przeprowadzających wywiady, badania oraz ocen własnych autora ustalono stan opieki sprawowanej nad nieletnimi. Okazało się, że w obu grupach chłopców opiekę sprawowaną zarówno przez matki jak i przez ojców trzeba było zakwalifikować w przeważającej mierze do kategorii

„braki opiekuńcze” i „zaniedbanie”, przy czym niepokojąca jest szczególnie zła opieka sprawowana przez matki nad chłopcami z grupy badanej.

Ustalono, że w grupie badanej „braki opiekuńcze” ze strony obojga rodziców wystąpiły w 41 przypadkach, a „zaniedbanie” w 5 przypadkach. Wśród 22 samotnych matek 18 zakwalifikowano do kategorii „braki opiekuńcze” a 2 — „zaniedbanie”.

W grupie kontrolnej „braki opiekuńcze” ze strony obojga rodziców wystąpiły w 41 przypadkach, a „zaniedbanie” w 4 przypadkach. Wśród 15 samotnych matek 8 zakwalifikowano do kategorii „braki opiekuńcze”, a jedna — „zaniedbanie”.

W całokształcie stosunków wzajemnych między rodzicami i dziećmi oraz przy ocenie efektywności metod wychowawczych ważne miejsce zajmują także więzi emocjonalne.

Mimo, że w przeważającej mierze chłopcy z obu grup są akceptowani przez swoich rodziców to jednak ustalono, że w grupie badanej oboje rodzice 5 chłopców są z nimi słabo związani uczuciowo, w jednym przypadku jedno z rodziców ma słaby związek, a drugie całkowicie odtrąca swego syna, a w 2 przypadkach chłopiec jest odtrącony przez oboje rodziców.

W grupie kontrolnej stwierdzono 4 przypadki słabego związku uczuciowego obojga rodziców z nieletnimi.

IV. ROZWÓJ UMYSŁOWY I FIZYCZNY NIELETNICH

1. Choroby matek i powikłania w okresie ciąży i porodu

Ustalono, że 3 matki chłopców z grupy badanej chorowały w czasie ciąży na poważne choroby somatyczne (astma, gruźlica, padaczka), a jedna matka z grupy kontrolnej na chorobę psychiczną.

Jedynie w 2 przypadkach poród odbył się nie o czasie — w grupie badanej został sztucznie wywołany, a w grupie kontrolnej był przedwczesny. Powikłania związane z porodem stwierdzono po jednym przypadku w każdej z grup, przy czym w grupie badanej był on związany z koniecznością sztucznego wywołania porodu. Nie ustalono aby porodom towarzyszyła zamartwica lub inne podobne objawy.

2. Zdrowie psychofizyczne

Ustalono, że w okresie niemowlęstwa na choroby mogące zagrozić życiu badanych (choroba Heine-Medina, biegunki toksyczne, zapalenie płuc) chorowało 3 chłopców z grupy badanej i 4 z grupy kontrolnej.

W późniejszym okresie, do momentu popełnienia przestępstwa na poważne, rzutujące w pewnym sensie na sprawność fizyczną i dalsze życie nieletnich choroby (wady serca, choroby nerek, tarczyca, zapalenie opon mózgowych, reumatyzm, choroby wątroby, stawów, operacje usunięcia połkniętych przedmiotów, nerwice) chorowało 15 nieletnich z grupy badanej i 6 z grupy kontrolnej ($\chi^2 = 3,38$; różnica nieistotna statystycznie).

Ustalono ponadto, że 2 nieletnich z grupy badanej i 6 z grupy kontrolnej można zaliczyć, do kategorii inwalidów, o różnym co prawda stopniu inwalidztwa. Najczęściej występowały wady wzroku (zez, częściowa ślepota), wady wymowy (seplenienie, jąkanie się), utykanie na nogę, jednostronna głuchota.

Stwierdzono również, że 2 nieletnich z grupy badanej chorowało na epilepsję.

9 nieletnich z grupy badanej i 4 nieletnich z grupy kontrolnej doznało — między 8 a 15 rokiem życia — urazu czaszki z objawami wstrząsu mózgu, co pozwala domniemywać — z dużym prawdopodobieństwem — że przebyli oni organiczne uszkodzenie ośrodkowego układu nerwowego ($x^2 = 1,93$; różnica nieistotna statystycznie).

Aby ustalić jak liczna jest w badanych grupach liczba dzieci, co do których istnieje uzasadnione podejrzenie, że przebyły one organiczne uszkodzenie lub schorzenie ośrodkowego układu nerwowego należy jeszcze wziąć pod uwagę dzieci, które przebyły choroby takie jak: zapalenie opon mózgowych, lub mózgu, epilepsję oraz przebyły uraz okołoporodowy. Okazuje się wtedy, że dzieci takich w grupie badanej jest 13,0% a w grupie kontrolnej 4,0% ($x^2 = 5,20$; $df=1$; $p<0,01$).

Należy przy tym podkreślić, że następstwem omawianego uszkodzenia są często zaburzenia charakteru takie jak: drażliwość, impulsywność, męczliwość, brak odporności na sytuacje stresowe, lękliwość oraz trudności w koncentracji uwagi, zakłócenie pamięci itp.¹² Dzieci posiadające takie cechy mają często duże trudności w adaptacji, nie mogą przystosować się do wymagań rodziców i nauczycieli, mają konflikty z otoczeniem i trudności w nauce szkolnej, są też bardziej podatne na wpływy otoczenia.

3. Rozwój umysłowy

Zgromadzone dane pozwoliły stwierdzić, że w grupie badanej u 12 chłopców wystąpił niedorozwój umysłowy nieznaczny (7) lub lekki (5) — iloraz inteligencji 52—85, a u kolejnych 12 stwierdzono ociążałość umysłową (iloraz inteligencji 80—90).

W grupie kontrolnej niedorozwój umysłowy lekki (iloraz inteligencji 52—67) stwierdzono u 3 chłopców, nieznaczny (iloraz inteligencji 68—85) u 2 badanych, a ociążałość umysłową u 5 nieletnich.¹³ Oznacza to, że aż 24,0% chłopców z grupy badanej i 10,0% z grupy kontrolnej miało rozwój umysłowy poniżej normy, co stanowi różnicę istotną statystycznie ($x^2 = 6,94$; $df=1$; $p<0,01$).

* * *

Powyższe dane uzasadniają stwierdzenie, że nieletni chłopcy przestępcy, którzy popełnili przestępstwo pod wpływem alkoholu mieli gorszy stan zdrowia i stopień rozwoju od chłopców przestępców z grupy kontrolnej i to zarówno pod względem psychofizycznym, jak i umysłowym.

Poważne, często groźne dla życia, choroby przebywało — od niemowlęctwa począwszy — 18 nieletnich z grupy badanej i 10 z grupy kontrolnej, uzasadnione podejrzenie co do przebycia organicznego uszkodzenia lub schorzenia ośrodkowego układu nerwowego wystąpiły u 13 chłopców z grupy badanej wobec 4 takich przypadków w grupie kontrolnej, a ociążałość umysłową lub niedorozwój umysłowy w stopniu nieznacznym czy lekkim stwierdzono u 24 chłopców z grupy badanej

¹² Z. R y d z y Ń s k i: *Następstwa uszkodzeń mózgu we wczesnym dzieciństwie*, Warszawa 1976, passim; M. Cieślak, K. Spett, W. Wolter: *Psychiatria w procesie karnym*, Wyd. 2 (zmien, i uzup.), Warszawa 1977, s. 257—268; S. Lis: *Wczesne uwarunkowania rozwoju psychicznego dzieci*, Warszawa 1979, passim; M. Jarosz, St. Cwynar (red.): *Podstawy psychiatrii (podręcznik dla studentów)*, Warszawa 1980, s. 139—143.

¹³ Podział za: L. U s z k i e w i c z: *Zarys psychiatrii sądowej*, Wyd. 3, Warszawa 1979, s. 137—138.

i 10 z grupy kontrolnej, przy czym różnego rodzaju omówione wyżej schorzenia objęły w grupie badanej 44,0% chłopców, a w grupie kontrolnej 25,0% ($\chi^2 = 6,46$; $df=1$; $p<0,01$).

V. NAUKA, PRACA I ORGANIZACJA CZASU WOLNEGO NIELETNICH

1. Stosunek do nauki i pracy

W okresie, w którym chłopcy z obu badanych grup popełnili przestępstwo stanowiące punkt wyjścia przeprowadzonych badań, 82,0% nieletnich z grupy badanej i 97,0% z grupy kontrolnej uczyło się w różnych typach szkół, 1,0% chłopców z grupy badanej i 1,0% z grupy kontrolnej pracowało a 7,0% z grupy badanej i 2,0% z grupy kontrolnej nie uczyło się i nie pracowało.

Wśród 7 nie uczących się i nie pracujących w grupie badanej 4 nieletnich przerwał naukę nie ukończywszy nawet szkoły podstawowej. Jeden nieletni przerwał naukę w 8 roku życia ukończywszy pierwszą klasę, następny w 11 roku życia po ukończeniu 4 klas, a dwaj pozostali w 16 roku życia, jeden po ukończeniu trzech a drugi sześciu klas i mimo powszechnego obowiązku szkolnego, do czasu popełnienia przestępstwa, nie uczęszczali do żadnej ze szkół.

Chłopcy ci nie wywodzili się wcale z najgorszych środowisk rodzinnych wśród badanych. W rodzinach 2 takich chłopców z grupy badanej nie stwierdzono żadnych nieprawidłowości, a u pozostałych 5 jedynie braki opiekuńcze ze strony rodziców. W grupie kontrolnej jeden z nie uczących się i nie pracujących był wychowywany przez samotną, chorą matkę, która zaniedbywała go całkowicie, a u drugiego stwierdzono braki opiekuńcze ze strony obojga rodziców.

Chłopcy z obu grup uczęszczali jeszcze najczęściej do szkół podstawowych: 41,0% w grupie badanej i 72,0% w grupie kontrolnej, a następnie do zasadniczych szkół zawodowych: odpowiednio 29,0% i 17,0%. Do techników uczęszczało po 2,0% nieletnich z obu badanych grup, do liceów ogólnokształcących 2,0 chłopców z grupy badanej i 1,0% z grupy kontrolnej, a do szkół podstawowych specjalnych odpowiednio 8,0% i 5,0%.

2. Opóźnienie w nauce

W obu badanych grupach większość nieletnich uczących się była opóźniona w nauce, przy czym w grupie badanej jedynie 24,0% chłopców nie było opóźnionych, a u 58,0% (70,7% uczęszczających do szkoły) opóźnionych opóźnienie dochodziło nawet do 4 lat. W grupie kontrolnej opóźnionych było 51,0% chłopców (52,6% uczęszczających do szkoły), a nie opóźnionych 44,0% ($\chi^2=6,15$; $df=1$; $p<0,02$). W obu grupach największe odsetki opóźnionych (odpowiednio 27,0% i 22,0% oraz 16,0% i 20,0%) stwierdzono w kategoriach opóźnionych o jeden i dwa lata.

3. Organizacja czasu wolnego

Do organizacji młodzieżowych (ZMS, ZHP, ZMW itp.) należało 12 nieletnich grupy badanej (1 do dwóch organizacji) oraz 20 chłopców z grupy kontrolnej do dwóch organizacji). Ponadto do świetlicy szkolnej uczęszczało 6 nieletnich

grupy badanej i 3 z grupy kontrolnej, a sport w klubach uprawiało odpowiednio

Z powyższych ustaleń wynika, że większość chłopców z obu grup spędzała swój wolny od nauki czy pracy czas w sposób nieorganizowany, co między innymi miało wpływ na omawiane w dalszej części objawy nieprzystosowania społecznego nieletnich.

V. OBJAWY NIEPRZYSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO NIELETNICH

1. Palenie papierosów

Na podstawie różnych źródeł (badani nieletni, rodzice, nauczyciele) ustalono, że 65,0% nieletnich z grupy badanej i 31,0% z grupy kontrolnej paliło papierosy ($\chi^2 = 26,69$; $df=1$; $p < 0,001$). Większość chłopców z obu badanych grup zaczęła palić papierosy po 13 roku życia, ale dało się zauważyć, że chłopcy z grupy kontrolnej zaczęli palić nieco wcześniej od chłopców z grupy badanej. Większe ilości papierosów wypalali nieletni z grupy badanej, przy czym ponad połowa palących w obu grupach określała, że wypala dziennie około 1/2 paczki papierosów, co przyjmując młody wiek respondentów, można przyjąć za początki nałogowego palenia papierosów.

2. Wagary

Jeszcze bardziej niekorzystnie przedstawia się sytuacja w obu grupach badanych chłopców jeśli chodzi o liczbę wagarujących. W grupie badanej wagarowało 75,0% nieletnich a w grupie kontrolnej 48,0% ($\chi^2 = 15,64$; $df=1$; $p < 0,001$). Nasilenie początków wagarowania wystąpiło w grupie badanej w wieku 13—16 lat, a w grupie kontrolnej w wieku 12—13 lat, ale w obu grupach zanotowano również przypadki wagarów przed 10 rokiem życia (odpowiednio 3,0% i 4,0%). Wśród wagarujących chłopców największe grupy stanowią zaliczani do „wagarujących często” — w grupie badanej 41,0%, a w grupie kontrolnej 28,0%. Wagarujących „dość często” stwierdzono odpowiednio 15,0% i 9,0% a „wagarujących rzadko” 17,0% i 11,0%.

3. Ucieczki z domu

Do poważnych objawów nieprzystosowania społecznego, świadczących także często o sytuacji rodzinnej nieletnich, należą ucieczki z domu. W obu badanych grupach uciekało z domu w zasadzie tyle samo chłopców (grupa badana — 16,0%, grupa kontrolna — 15,0%), ale zarówno pod względem wieku, w którym po raz pierwszy zanotowano ucieczki jak i pod względem częstości tychże ucieczek zanotowano różnice.

Nieletni z grupy badanej uciekali z domu średnio w starszym wieku od nieletnich z grupy kontrolnej. Większość uciekających (9) uciekała z domu po raz pierwszy w wieku 12—14 lat. W grupie kontrolnej 5 nieletnich uciekało po raz pierwszy do 10 roku życia włącznie, a kolejna grupa nieletnich (3) uciekała po raz pierwszy z domu w wieku 13 lat.

Nieletni z grupy badanej, mimo że rozpoczęli ucieczki z domu stosunkowo później, uciekali średnio znacznie częściej od nieletnich z grupy kontrolnej. W grupie badanej dominowali bowiem chłopcy, którzy uciekali co najmniej 2 razy (11), przy czym prawie 1/3 uciekających (5) opuszczała dom rodzinny 4—5-krotnie. W grupie kontrolnej ponad połowa uciekających (8) uczyniła to tylko jeden raz, chociaż znalazł się tu również przypadek siedmiokrotnego uciekiniera.

U nieletnich z grupy badanej, którzy uciekali z domu, stwierdzono w 7 przypadkach picie alkoholu przez jednego lub oboje rodziców, prostytutkę matki, karalność ojca, 6 przypadków niedorozwoju umysłowego lub ociążałości umysłowej nieletnich, 9 przypadków braków opiekuńczych lub zaniedbania ze strony rodziców, 1 przypadek awantur i bicia żony i dzieci przez ojca. Tylko jeden uciekający z domu z tej grupy pochodził z pozytywnego środowiska rodzinnego.

W grupie kontrolnej stwierdzono, że 5 nieletnich uciekinierów pochodziło z rodzin, w których co najmniej jedno z rodziców piło alkohol, było karane, agresywne, bądź matka uprawiała prostytutkę, w 8 przypadkach stwierdzono braki opiekuńcze bądź zaniedbanie ze strony rodziców, w 5 przypadkach niedorozwój umysłowy, ociążałość umysłową bądź uszkodzenie ośrodkowego układu nerwowego u badanego. Dwóch nieletnich pochodziło z pozytywnych środowisk rodzinnych.

4. Wałęsanie się poza domem bez opieki

Do symptomów wskazujących na niewłaściwe sprawowanie opieki przez rodziców należy wielogodzinne przebywanie dzieci poza domem, wałęsanie się bez nadzoru dorosłych, przeważnie w towarzystwie innych nieletnich.

Ustalono, że 85,0% nieletnich z grupy badanej i 65,0% z grupy kontrolnej wałęsało się poza domem bez opieki ($\chi^2 = 10,6$; $df= 1$; $p<0,01$). W grupie badanej większość nieletnich (56,0%) zaczęło wałęsać się w wieku 13—14 lat, natomiast w grupie kontrolnej 12—13 lat (50,0% wałęsających się). Nieletni z grupy kontrolnej zaczęli wałęsać się na ogół nieco wcześniej niż nieletni z grupy badanej.

79,0% nieletnich z grupy badanej i 57,0% z grupy kontrolnej przebywało w gronie zdemoralizowanych kolegów ($\chi^2 = 11,2$; $df=1$; $p<0,001$), przy czym 23,0% ogółu chłopców z grupy badanej i 21,0% z grupy kontrolnej było członkami grup przestępczych, 6 nieletnich z grupy badanej i 4 z grupy kontrolnej pełniło przy tym funkcje przywódcze w grupach przestępczych.

5. Używanie środków odurzających

W latach, na które przypada okres nieletniości chłopców z obu grup, używanie środków odurzających przez młodzież nie stanowiło jeszcze tak poważnego problemu jak obecnie. Znajduje to odzwierciedlenie w uzyskanych danych. Ustalono, że 3 nieletnich z grupy badanej i 1 chłopiec z grupy kontrolnej używali środków odurzających w postaci „Kropli Inoziemcowych” bądź preparatu „Tri”.

W grupie badanej 1 nieletni zaczął używać tych środków w 14 roku życia a dwóch pozostałych w 15 roku życia. W grupie kontrolnej 1 chłopiec zaczął wachać „Tri” od 12 roku życia.

6. Przejawy postaw agresywnych

W obu badanych grupach ustalono po 11 nieletnich, którzy fizycznie bądź słownie przejawiali agresję w stosunku do nauczycieli oraz kolegów. Ustalono ponadto, iż u 4 nieletnich w grupie badanej i 3 nieletnich w grupie kontrolnej agresja skierowana była na różnego rodzaju przedmioty martwe: ławki szkolne, ławki w parkach, drzewa, krzewy, samochody, latarnie czy parkany, przy czym nieletni ci nie byli agresywni w stosunku do nauczycieli czy kolegów.

Trzeba tu zaznaczyć, że wyodrębnieni powyżej nieletni to tylko ci, których zachowania agresywne były dostrzegane przez nauczycieli czy rodziców. Prawdziwy obraz rozmiarów zachowań agresywnych u nieletnich na podstawie posiadanych informacji był nie do uchwycenia.

Poza wyżej wymienionymi przejawami nieprzystosowania społecznego ustalono również jeden przypadek nieletniego — z grupy kontrolnej — który przejawiał objawy demoralizacji seksualnej.

7. Kumulacja przejawów nieprzystosowania społecznego

Biorąc pod uwagę wszystkie rozpatrywane powyżej objawy nieprzystosowania społecznego wyodrębniono grupy nieletnich według ilości stwierdzonych u nich omawianych przejawów. Sytuację pod tym względem obrazuje tablica 7.

Tablica 7. Kumulacja przejawów nieprzystosowania społecznego

Ilość objawów nieprzystosowania społecznego	Grupa badana	Grupa kontrolna
objawy nie wystąpiły	5	23
1 objaw	12	18
2 objawy	14	14
3 objawy	17	18
4 objawy	34	14
5 objawów	16	10
6 objawów	2	3
Razem:	100	100

Mimo, że połączenia przejawów nieprzystosowania społecznego występowały w różnych konfiguracjach, różne też było ich nasilenie, to jednak powyższe zestawienie pozwala zorientować się, że chłopcy z grupy badanej byli bardziej zdemoralizowani od chłopców z grupy kontrolnej.

W grupie kontrolnej stwierdzono ponad czterokrotnie więcej chłopców niż w grupie badanej, u których przejawy nieprzystosowania społecznego nie wystąpiły w ogóle oraz prawie dwukrotnie mniej takich nieletnich, u których wystąpiły co najmniej 4 przejawy nieprzystosowania społecznego, a więc tych najbardziej zdemoralizowanych. Rozpatrując sytuacje w podziale na nieletnich, u których nie wystąpiły żadne przejawy nieprzystosowania lub tylko jeden taki przejaw, i nieletnich, u których wystąpiły co najmniej dwa takie przejawy stwierdzono między grupami różnicę statystycznie istotną ($\chi^2 = 13$; $df=1$; $p<0,001$).

Wśród 18 chłopców z grupy badanej o 5 lub 6 przejawach nieprzystosowania społecznego 4 było wychowywanych przez samotne matki, 8 w rodzinach, w których co najmniej jedno z rodziców intensywnie piło alkohol, a jeden miał matkę prostytutkę. U 3 nieletnich stwierdzono ociążałość umysłową lub niedorozwój umysłowy, a u 1 uszkodzenie ośrodkowego układu nerwowego. Poza tym w rodzinach tych nieletnich występowały: zaniedbanie bądź braki opiekuńcze (11 nieletnich), choroby rodziców (2), niskie dochody na głowę w rodzinie (3), karalność rodziców (1). Jedyne dwie rodziny można było uznać, pod tym kątem widzenia, za pozytywne.

Podobnie przedstawiała się sytuacja u 13 chłopców z grupy kontrolnej, u których wystąpiło 5 lub 6 przejawów nieprzystosowania społecznego. Trzech spośród tych nieletnich wychowywanych było przez samotne matki, a 4 w rodzinach, w których

co najmniej jedno z rodziców piło alkohol. Jeden nieletni miał matkę prostytutkę. U dwóch nieletnich stwierdzono ociążałość umysłową bądź niedorozwój umysłowy, u kolejnego uszkodzenie ośrodkowego układu nerwowego, a u dwóch następnych kalectwo. Poza tym w 5 rodzinach stwierdzono zaniedbania lub braki opiekuńcze, w 3 niskie dochody na głowę w rodzinie, w 3 choroby rodziców a w 1 karalność ojca. W populacji tej nie było żadnej rodziny, w której nie wystąpiły jakieś przejawy nieprzystosowania społecznego lub niewłaściwego wychowania dzieci.

VI. ALKOHOLIZOWANIE SIĘ DZIECI

1. Początki oraz częstość, ilości i rodzaje pitego alkoholu

Wszyscy nieletni z grupy badanej chociaż raz w swoim życiu wypili alkohol, natomiast w grupie kontrolnej pijących alkohol było tylko 12 chłopców ($\chi^2 = 49,23$; $df=1$; $p<0,001$).

Ustalono, że w grupie badanej 9,0% chłopców wypilo alkohol tylko jeden raz w życiu i będąc pod jego wpływem popełniło przestępstwo. Dalszych 49,0% piło alkohol raczej rzadko, natomiast 42,0% badanych chłopców można zaliczyć do nadużywających alkoholu, pili bowiem przynajmniej 1 raz w tygodniu.

W grupie kontrolnej spośród 12 pijących chłopców, 8 piło raczej rzadko, natomiast 4 nadużywało alkoholu.

Tabela 8. Wiek, w którym nieletni zaczęli pić alkohol

Wiek	Grupa badana	Grupa kontrolna
nie pije	—	88
od wczesnego dzieciństwa	—	1
od 9 roku życia	2	—
od 11 roku życia	—	1
od 12 roku życia	6	1
od 13 roku życia	15	1
od 14 roku życia	44	7
od 15 roku życia	24	1
od 16 roku życia	8	—
brak danych	1	—
Razem:	100	100

Okazało się, że największe nasilenie początków picia alkoholu wystąpiło — w obu grupach — między 13 a 15 rokiem życia, najczęściej w wieku ekstremalnym 13 lat. W grupie kontrolnej zanotowano rzadko spotykany przypadek, w którym rodzice nieletniego przyznali, że od niemowlęctwa dawali swojemu synowi alkohol, aby spał i był spokojny, a później przekształciło się to w stałą praktykę.

Nieletni przestępcy pili wszystkie dostępne na rynku rodzaje alkoholu, tj. wódkę, wino i piwo. Nie stwierdzono natomiast żadnego przypadku picia „alkoholi zastępczych” jak np.: woda brzożowa, denaturat itp.

Stwierdzono, że 48,0% nieletnich z grupy badanej piło wódkę (5,0% tylko wódkę), 87,0% wino (25,0% tylko wino), a 56,0% piwo (3,0% tylko piwo), przy czym 67,0% badanych piło po dwa lub trzy rodzaje alkoholu (wódkę, wino i piwo — 24,0%; wódkę i wino — 14,0%; wódkę i piwo — 5,0%; wino i piwo — 24,0%).

Spółród 12 pijących chłopców z grupy kontrolnej, wódkę piło 5, wino 10,

a piwo 4 nieletnich, przy czym 6 chłopców piło różne rodzaje alkoholu (wódkę, wino i piwo — 1; wódkę i wino — 2; wino i piwo — 3).

Rozpatrując ilości wypijanego jednorazowo alkoholu według rodzajów alkoholu ustalono, że w grupie badanej do 1/4 l wódki piło 36,0% chłopców, od 1/4 do 1/2 l wódki 9,0%, powyżej 1/2 l wódki 3,0%. Do 1/4 l wina wypijało jednorazowo 7,0% chłopców, od 1/4 do 1/2 l wina — 40,0%, ponad 1/2 l wina — 40,0%. 27,0% chłopców z tej grupy wypijało jednorazowo do 4 butelek/kufli piwa, a 29,0% ponad 4 butelki/kufle piwa.

Często zdarzało się, że przy różnych okazjach pito kilka rodzajów alkoholu, jednak w badaniach nie udało się ustalić ile wtedy mogli wypijać nieletni chłopcy — nie potrafili oni, na ogół, w takich przypadkach określić ilości wypijanych alkoholi w rozbiciu na ich rodzaje.

W grupie kontrolnej na 12 pijących chłopców 4 piło do 1/4 l wódki a jeden od 1/4 do 1/2 l wódki, 4 wypijało jednorazowo do 1/4 l wina, 2 od 1/4 do 1/2 l wina a 4 ponad 1/2 l wina. 4 nieletnich wypijało do 4 butelek/kufli piwa.

2. Towarzystwo, miejsce oraz „okazje” do picia alkoholu

Nieletni z grupy badanej pili głównie z kolegami — 97,0% nieletnich przyznało się do spożywania alkoholu w takim towarzystwie, przy czym tylko z kolegami piło 74,0% chłopców. Następną kategorią było picie samotnie — 15,0% nieletnich przyznało się do tego rodzaju picia, przy czym wyłącznie samotnie piło 3,0% nieletnich. Z rodzicami spożywało alkohol 7,0% chłopców, przy czym nikt nie pił alkoholu tylko z rodzicami. Wraz z rodzeństwem piło 8,0% nieletnich, przy czym nikt z nich nie pił tylko z rodzeństwem.

Tablica 9. Towarzystwo w jakim pili alkohol nieletni

Nieletni pili z:	Grupa badana	Grupa kontrolna
nie pije	—	88
pije tylko sam	3	—
sam + koledzy	9	1
sam + koledzy + rodzice	3	—
pije tylko z kolegami	74	9
koledzy + rodzice	3	1
koledzy + rodzeństwo	7	—
koledzy + rodzice + rodzeństwo	1	—
tylko z rodzicami	—	1
Razem:	100	100

Wśród 12 nieletnich z grupy kontrolnej, którzy pili alkohol, również najwięcej piło z kolegami — 11 osób, przy czym tylko z kolegami piło 9 chłopców, następnie z rodzicami — 2 nieletnich (1 tylko z rodzicami) oraz 1 nieletni, który czasami pił alkohol samotnie (ale także z kolegami).

Z powyższych danych wynika, że towarzystwem do picia alkoholu są najczęściej koledzy z miejsca zamieszkania lub ze szkoły, rodzice w picciu alkoholu przez nieletnich uczestniczą raczej rzadko. Niepokojący jest wysoki odsetek (15,0%)

nioletnich z grupy badanej, którzy piją alkohol samotnie — może to być przejaw początków uzależnienia od alkoholu.

Alkohol najczęściej spożywany był przez nioletnich w miejscach przypadkowych, tj. w parkach, na skwerach, w bramach, w lesie, na działkach, na polu, na torach kolejowych, w komórkach, piwnicach, na strychach, w stodołach. Wśród wszystkich podanych miejsc spożywania alkoholu wyżej wymienione stanowią 46,7% w grupie badanej i 37,9% w grupie kontrolnej. Następnie wymieniano domy kolegów lub własne — 26,9% w grupie badanej i 34,5% w grupie kontrolnej oraz lokale gastronomiczne i rozrywkowe — 23,2% w grupie badanej i 27,6% w grupie kontrolnej.

W grupie badanej nie było przypadku, aby nioletni pił alkohol tylko w swoim domu, natomiast w grupie kontrolnej zanotowano jeden taki przypadek.

Tylko jedno miejsce picia alkoholu podało w grupie badanej 16,0% nioletnich, dwa miejsca — 32,0%, trzy — 32,0%, a cztery 19,0% chłopców (w jednym przypadku nie uzyskano danych). Wśród nioletnich z grupy badanej, którzy podali tylko jedno miejsce picia alkoholu, znajdowało się 9 tych, którzy wypili tylko raz i popełnili przestępstwo. Wśród wymienionych przez tę kategorię „pijących” miejsc picia występowały: lokale gastronomiczne (5 przypadków), domy kolegów (2 przypadki), parki, skwery (2 przypadki).

W grupie kontrolnej, wśród 12 pijących chłopców, 2 piło tylko w jednym miejscu (dom rodzinny, zabawy), 5 w dwóch miejscach, 4 w trzech miejscach a 1 w pięciu miejscach.

Wśród „okazji”, sposobności do wypicia alkoholu, w grupie badanej najczęściej wymieniane były: fakt posiadania pieniędzy (45 chłopców), „postawienie” przez kogoś alkoholu (44), spotkania z kolegami (41), zabawy, prywatki (24). Tylko 9 chłopców stwierdziło, że piło alkohol z okazji swoich urodzin czy imienin, a 1 z powodu uroczystości rodzinnych, natomiast 15 chłopców stwierdziło, że pije także bez ściślejsz sprecyzowanej okazji, przy czym dla 14 z nich był to jedyny sposób picia.

W grupie kontrolnej wymieniano: spotkania z kolegami (5 chłopców), fakt posiadania pieniędzy (5), zabawy i prywatki (4), „stawianie” przez kogoś (2), swoje urodziny (1), bez okazji (1), podawanie alkoholu przez ojca (1).

Informacje dotyczące „okazji” do wypicia alkoholu są niepokojące, szczególnie gdy weźmie się pod uwagę dużą liczbę chłopców, którzy piją bez sprecyzowanej „okazji” oraz tych, którzy piją, bo mają pieniądze na alkohol.

3. Związane z piciem alkoholu negatywne przejawy zachowania oraz próby przeciwdziałania im

44 chłopców z grupy badanej oraz 6 spośród 12 pijących w grupie kontrolnej przychodziło do domu w stanie nietrzeźwym, przy czym w grupie badanej 27 czyniło to kilkakrotnie a 16 wielokrotnie a w grupie kontrolnej odpowiednio po 3 chłopców. Wśród chłopców z grupy badanej, którzy w stanie nietrzeźwym przychodzili do domu, 6 było agresywnych w stosunku do swoich rodziców, rodzeństwa czy sąsiadów, urządało awantury, demoloowało mieszkania. W okresie do ukończenia lat 16 w izbach wytrzeźwień przebywało 6 chłopców z grupy badanej i 1 z grupy kontrolnej, przy czym wszyscy oni przebywali tam po jednym razie.

Jak na tle tego, często już dość zaawansowanego, picia alkoholu przez nieletnich kształtowały się wiadomości o tych faktach w szkołach, do których uczęszczali nieletni oraz u ich rodziców?

Ustalono, że w grupie badanej, jedynie w 9 przypadkach szkoły wiedziały o picu alkoholu przez swych uczniów. W grupie kontrolnej wiadomości takie szkoły posiadały o 5 uczniach. Okazało się więc, że szkoły posiadają nikłą wiedzę o tak niebezpiecznych przejawach nieprzystosowania społecznego jak picie alkoholu. Również działania szkoły mające na celu przeciwdziałanie picu alkoholu przez uczniów, w tych przypadkach, w których szkoły były tego świadome, pozostawiały wiele do życzenia. W 4 znanych szkołom przypadkach przeprowadzono rozmowy z nieletnim i jego rodzicami, w 1 rozmawiano z rodzicami, w 2 rozmawiano z samym nieletnim, a tylko w jednym przypadku, po rozmowach z pijącym uczniem, zdecydowano się obniżyć mu stopień „ze sprawowania”.

W grupie kontrolnej na 12 chłopców pijących alkohol w 7 przypadkach szkoły nie miały o tym wiadomości, w 2 nie podjęły żadnych działań, a w pozostałych przeprowadzono rozmowy z uczniami lub ich rodzicami.

Również działania rodziców, którzy w większości (61,0% w grupie badanej i 10 na 12 przypadków w grupie kontrolnej) wiedzieli o picu alkoholu przez swoich synów, były bardzo rzadkie i nieefektywne. W grupie badanej na 61 przypadków rodziców świadomych picia alkoholu przez swojego syna w 47 przypadkach byli oni całkowicie obojętni wobec tego faktu, w 3 przyznali się do swojej bezradności w tej sprawie, a w 4 rodzinach rodzice spożywali alkohol wraz ze swoimi synami. Jedynie w 7 przypadkach rodzice stosowali rozmowy, tłumaczenia bądź kary wobec swoich dzieci w związku z picciem przez nich alkoholu.

W grupie kontrolnej w 8 przypadkach rodzice, którzy wiedzieli o picu alkoholu przez swoich synów, byli obojętni wobec tego faktu, w 1 przypadku sami podawali alkohol, a tylko w jednym przypadku stosowali rozmowy i tłumaczenia.

Uwzględniając poza tym fakt, że żaden z pijących nieletnich w obu grupach nie był ani przez swoich rodziców, ani przez szkoły skierowany do poradni przeciwalkoholowej na konsultacje lub leczenie, wypada stwierdzić, że sytuacja w tej kwestii była bardzo poważna, nie rokująca nadziei na zlikwidowanie początków picia u nieletnich, a wręcz przeciwnie, pozwala przypuszczać, że picie alkoholu w późniejszych latach rozwinie się wśród badanych młodych mężczyzn i może doprowadzić do uzależnienia się od alkoholu.

Za takim rozwojem sytuacji przemawia też fakt, że w okresie resocjalizacji — po wyroku sądowym — według danych z akt wykonawczych i wywiadów ankietowych z badanymi, piło nadal 62,0% nieletnich z grupy badanej i 7 na 12 pijących z grupy kontrolnej, przy czym aż 40 chłopców z grupy badanej i 1 z grupy kontrolnej piło więcej niż przed rozprawą sądową. Należy przy tym pamiętać, że 26 chłopców z grupy badanej i 4 chłopców pijących z grupy kontrolnej zostało umieszczonych w zakładach poprawczych, zakładach wychowawczych lub zakładach karnych co spowodowało ograniczenie dostępu do alkoholu, a pozostałe dane na ten temat pochodzą m. in. ze sprawozdań rodziców lub kuratorów, gdzie nie zawsze chętnie wykazywano niepowodzenia (dalsze picie alkoholu) w procesie resocjalizacji.

VII. PRZESTĘPCZOŚĆ BADANYCH NIELETNICH

1. Liczba spraw i wiek nieletnich w momencie popełnienia przestępstwa

Nieletni przestępcy z grupy badanej mieli w okresie nieletniości, w prawie połowie przypadków, więcej niż jedną sprawę karną (33,0% — dwie sprawy, 7,0% trzy sprawy, 3,0% — cztery sprawy, 1,0% — pięć spraw), natomiast chłopcy z grupy kontrolnej w 93,0% przypadków tylko jedną sprawę karną w tym okresie (6,0% — dwie sprawy, 1,0% — trzy sprawy). W grupie badanej występuje więc znacznie większy, niż w grupie kontrolnej, odsetek recydywistów ($\chi^2 = 36,02$; $df = 1$; $p < 0,001$).

Wszyscy nieletni chłopcy z grupy badanej mieli co najmniej jedną sprawę karną za przestępstwo popełnione pod wpływem alkoholu (7 z nich miało dwie takie sprawy).

Biorąc pod uwagę, że zdecydowana większość nieletnich z grupy kontrolnej miała tylko jedną sprawę karną, badaniami objęto czyny przestępcze z ostatniej sprawy sądowej danego nieletniego (która w 93,0% była jednocześnie pierwszą i jedyną sprawą karną), natomiast w grupie badanej do rozważań wzięto pierwszą sprawę karną za przestępstwo popełnione pod wpływem alkoholu.

Mając na uwadze powyższe założenia ustalono, że w grupie badanej 93,0% chłopców popełniło pierwsze (badane) przestępstwo pod wpływem alkoholu w wieku od 15 do ukończenia 16 roku życia, a więc stosunkowo późno — u progu kodeksowej dorosłości. W tym samym okresie badane przestępstwa popełniło 51,0% chłopców z grupy kontrolnej. Drugim okresem życia, w którym chłopcy z grupy kontrolnej popełnili najwięcej przestępstw badanych (33,0%) był 13—14 rok życia. Można też zauważyć, że nieletni z grupy badanej — wbrew obiegowym opiniom o wczesnym początku przestępczości nieletnich przestępców spożywających napoje alkoholowe — swe pierwsze przestępstwa popełniali średnio nieco później niż nieletni z grupy kontrolnej

2. Rodzaje popełnionych przestępstw i okoliczności ich popełnienia

Tablica 10. Liczba nieletnich przestępców oraz udowodnione czyny przestępcze według rodzajów przestępstw

Rodzaje przestępstw	Liczba nieletnich				Czyny przestępcze			
	Grupa		Grupa		Grupa		Grupa	
	l.b.	%*	l.b.	%*	l.b.	%	l.b.	%
I	2	3	4	5	6	7	8	9
Przeciwko podstawowym interesom politycznym i gospodarczym PRL (art. 122—135 k.k.)	1	1,0			1	0,5		
Przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu oraz bezpieczeństwu w ruchu lądowym, wodnym i powietrznym (art. 136—147 k.k.)	5	5,0	4	4,0	5	2,4	4	1,7
w tym:								
katastrofa w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym (art. 136 k.k.)			1	1,0			1	0,4
przestępstwa drogowe (art. 145 k.k.)	4	4,0	1	1,0	4	1,9	1	0,4
spowodowanie pożaru (art. 138, 139 k.k.)	1	1,0	2	2,0	1	0,5	2	0,8
Przeciwko życiu i zdrowiu (art. 148—164 k.k.)	20	20,0	6	6,0	43	19,8	6	2,7
w tym:								
uszkodzenie ciała (art. 156 k.k.)	10	10,0	5	5,0	16	7,6	5	2,2
udział w bójkę lub pobiciu (art. 158, 159 k.k.)	9	9,0	—	—	15	7,2	—	—
narażenie życia lub zdrowia na niebezpieczeństwo (art. 160 k.k.)	1	1,0	1	1,0	12	5,6	1	0,4

Tablica 10. — cd.

Rodzaje przestępstw	Liczba nieletnich				Czyny przestępcze			
	Grupa		Grupa		Grupa		Grupa	
	l.b.	%*	l.b.	%*	l.b.	%	l.b.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Przeciwko wolności i obyczajności (art. 165—177 k.k.)	8	8,0	6	6,0	8	3,6	10	1,5
w tym:								
groźba karalna (art. 166 k.k.)	2	2,0			2	0,9		
zgwałcenie (art. 168 § 1 k.k.)	2	2,0	1	1,0	2	0,9	1	0,4
zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem lub w grupie (art. 168 § 2 k.k.)	1	1,0	1	1,0	1	0,5	1	0,4
czyny nierządne (art. 169 k.k.)	1	1,0	3	3,0	1	0,5	6	2,7
gorszenie czynem nierządym (art. 177 k.k.)	2	2,0	1	1,0	2	0,9	2	0,8
Przeciwko czci i nietykalności cielesnej (art. 178—182 k.k.)	3	3,0	2	2,0	5	2,4	2	0,8
w tym:								
zniewaga (art. 181 k.k.)	1	1,0	1	1,0	2	0,9	1	0,4
naruszenie nietykalności cielesnej (art. 182 k.k.)	2	2,0	1	1,0	3	1,3	1	0,4
Przeciwko mieniu (art. 199—216 k.k., art. 119 i 124 k.w.)	83	83,0	86	86,0	143	66,4	192	86,3
w tym:								
zagarnięcie mienia (art. 199 k.k., art. 119 § 1 k.w.)	5	5,0	12	12,0	11	4,9	17	7,6
kradzież (art. 203 k.k., art. 119 § 2 k.w.)	10	10	20	20,0	17	8,1	76	34,2
przywłaszczenie (art. 204 k.k.)	3	3,0	5	5,0	7	3,3	13	5,7
oszustwo (art. 205 k.k.)	—	—	1	1,0	—	—	2	0,8
kradzież zuchwałą lub z włamaniem (art. 208 k.k.)	24	24,0	32	32,0	39	18,2	61	27,4
rozbój (art. 210 k.k.)	21	21,0	5	5,0	28	13,2	7	3,1
kradzież rozbójnicza i wymuszenie (art. 209, 211 k.k.)	6	6,0			9	4,0		
zabór w celu krótkotrwałego użycia pojazdu mechanicznego (art. 214 k.k.)	7	7,0	3	3,0	15	7,2	7	3,1
uszkodzenie mienia (art. 212 k.k., art. 124 k.w.)	6	6,0	6	6,0	16	7,6	7	3,1
paserstwo (art. 215 k.k.)	1	1,0	2	2,0	1	0,5	2	0,8
Falszowanie pieniędzy, papierów wartościowych, znaków urzędowych i narzędzi pomiarowych (art. 227—232 k.k.)			1	1,0			1	0,4
Przeciwko działalności instytucji państwowych i społecznych (art. 233—246 k.k.)	3	3,0	—	—	3	1,3	—	—
w tym:								
czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 233 k.k.)	1	1,0			1	0,5		
znieważenie funkcjonariusza (art. 236 k.k.)	2	2,0	—	—	2	0,9	—	—
Przeciwko dokumentom (art. 265—269 k.k.)	—	—	1	1,0	—	—	1	0,4
Wykroczenia:								
Przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji (art. 84—103 k.w.)	6	6,0	4	4,0	6	2,7	7	3,1
w tym:								
prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwym (art. 87 k.w.)	4	4,0			4	1,9		
spowodowanie niebezpieczeństwa lub utrudnienia w ruchu drogowym (art. 91 k.w.)	1	1,0	4	4,0	2	0,9	7	3,1
Przeciwko urządzeniom użytku publicznego (art. 143—145 k.w.)	1	1,0	—	—	2	0,9	—	—
Razem:	129		110		216	100,0	223	100,0

* odsetki liczone od 100 nieletnich

W obu badanych grupach najczęściej nieletnich popełniło przestępstwa przeciwko mieniu (grupa badana — 83,0%, grupa kontrolna — 86,0%). Waga i rodzaje tych przestępstw były jednak zróżnicowane. Świadczy o tym fakt, że 21,0% chłopców z grupy badanej (5,0% chłopców z grupy kontrolnej) popełniło przestępstwa rozboju (art. 210 k.k.), a 6,0% chłopców z grupy badanej było ponadto sprawcami kradzieży rozbójniczej lub wymuszenia (w grupie kontrolnej przypadków takich nie stwierdzono). Wprawdzie o 8,0% więcej nieletnich z grupy kontrolnej popełniło kradzież zuchwałą lub z włamaniem niż nieletni z grupy badanej (32,0% wobec 24,0%), ale jednak w grupie kontrolnej dominowały przestępstwa przeciwko mieniu mniejszej wagi — z art. 199 (zagarnięcie mienia), 203 (kradzież), 204 (przywłaszczenie), 205 (oszustwo) k.k. i 119 oraz 124 k.w. Popełniło je w sumie 46,0% chłopców z tej grupy wobec 25,0% chłopców z grupy badanej.

Przy rozpatrywaniu pozostałych rodzajów przestępstw można również uchwycić znaczące różnice. W grupie badanej na drugie miejsce wysuwają się przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, które popełniło ponad trzykrotnie więcej nieletnich niż w grupie kontrolnej, a na kolejne — przestępstwa przeciwko wolności i obyczajności oraz przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu oraz bezpieczeństwu w ruchu lądowym, wodnym i powietrznym.

W grupie kontrolnej nie wyodrębniła się zdecydowanie inna — oprócz przestępstw przeciwko mieniu — kategoria przestępstw popełnianych najczęściej przez nieletnich. Najwięcej nieletnich popełniło przestępstwa takich rodzajów jak w grupie badanej, jednak liczba ich jest o połowę mniejsza od popełnionych przez chłopców z grupy badanej.

Przestępczość chłopców z grupy badanej miała zdecydowanie bardziej agresywny charakter od przestępczości nieletnich z grupy kontrolnej. Chłopcy z grupy badanej popełnili m. in.: 20 — przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (6 w grupie kontrolnej), w tym 10 — a więc dwukrotnie więcej niż w grupie kontrolnej — spowodowało uszkodzenie ciała (art. 156 k.k.), a 9 brało udział w bójce lub pobiciu (w grupie kontrolnej nie zanotowano żadnego takiego przypadku). Poza tym również w innych grupach przestępstw, takich jak: zgwałcenie (art. 168 § 1 k.k.), naruszenie nietykalności cielesnej (art. 182 k.k.), czynna napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 233 k.k.), znieważenie funkcjonariusza publicznego (art. 236 k.k.) występują drobne różnice potwierdzające bardziej agresywną przestępczość chłopców z grupy badanej.

Fakt popełnienia przez chłopców z grupy badanej czynów przestępczych bardziej agresywnych, niebezpiecznych dla życia i zdrowia ludzkiego potwierdza także analiza udowodnionych czynów, objętych badanymi sprawami karnymi.

Dwudziestu chłopców z grupy badanej, którzy popełnili przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, popełniło 43 czyny przestępcze wobec 6 takich czynów popełnionych przez 6 chłopców z grupy kontrolnej. 21 chłopców z grupy badanej odpowiadających z art. 210 k.k. popełniło w sumie 28 czynów przestępczych, wobec 7 takich czynów popełnionych przez 5 chłopców z grupy kontrolnej, a 6 chłopców z grupy badanej odpowiadających za kradzież rozbójniczą i wymuszenie (art. 209, 211 k.k.) popełniło 9 czynów przestępczych.

W sumie chłopcy z grupy badanej popełnili ponad pięciokrotnie więcej czynów przestępczych agresywnych, skierowanych przeciwko życiu, zdrowiu i wolności człowieka niż nieletni z grupy kontrolnej.

Nieletnim z obu grup udowodniono w większości popełnienie jednego czynu zabronionego (grupa badana — 60,0%, grupa kontrolna — 65,0%). Dwa czyny

zabronione popełniło odpowiednio 21,0% i 17,0% nieletnich, trzy czyny — po 7,0% chłopców z obu grup, cztery czyny — 5,0% nieletnich z grupy badanej i 2,0% z grupy kontrolnej, pięć czynów odpowiednio — 2,0% i 0,0%. W badanych zbiorowościach znaleźli się też „rekordziści”, którym w grupie badanej udowodniono popełnienie 28, a w grupie kontrolnej 31 prawem zabronionych czynów.

W grupie badanej prawie połowę przestępstw (49,4%) nieletni popełnili na ulicach. Kolejnym miejscem, w którym chłopcy z tej grupy popełnili najwięcej przestępstw (13,6%) było najbliższe otoczenie mieszkania nieletniego sprawcy (np. piwnica, podwórko, brama, klatka schodowa), a następnym — punkty handlowe (7,9%).

W grupie kontrolnej przestępstwa popełniano najczęściej w takich samych miejscach co w grupie badanej jednak liczba popełnionych w nich przestępstw rozkładała się nieco inaczej. Na ulicach nieletni z grupy kontrolnej popełnili 39,3% przestępstw, w najbliższym otoczeniu miejsca zamieszkania — 19,7%, a w punktach handlowych — 13,0%.

Najczęściej popełnianymi na ulicach przestępstwami były: w grupie badanej — uszkodzenie mienia (art. 212 k.k. i 124 k.w.) — 14 czynów, zabór pojazdu mechanicznego (art. 214 k.k.) — 14 czynów, rozbój (art. 210 k.k.) — 12 czynów oraz uszkodzenie ciała (art. 156 k.k.), udział w bójce lub pobiciu (art. 158, 159 k.k.), kradzież (art. 203 k.k. i 119 §2 k.w.) — po 11 czynów; w grupie kontrolnej — kradzież (art. 203 k.k. i 119 §2 k.w.) — 36 czynów, kradzież zuchwałą lub z włamaniem (art. 208 k.k.) — 18 czynów i spowodowanie niebezpieczeństwa lub utrudnienia w ruchu drogowym (art. 91 k.w.) — 7 czynów.

W najbliższym otoczeniu miejsca zamieszkania nieletniego sprawcy, w grupie badanej, popełniono najczęściej przestępstwa: kradzież zuchwałą lub z włamaniem — 8 czynów, rozbój — 6 czynów, kradzież — 3 czyny oraz kradzież rozbójnicza i wymuszenie — 3 czyny; w grupie kontrolnej: kradzież — 19 czynów, kradzież zuchwałą lub z włamaniem — 18 czynów.

W sklepach, kioskach RSW „Prasa-Książka-Ruch” najczęściej popełniano przestępstwa: w grupie badanej — kradzież zuchwałą lub z włamaniem — 14 czynów, kradzież — 2 czyny oraz zagarnięcie mienia — 1 czyn; w grupie kontrolnej — kradzież zuchwałą lub z włamaniem — 20 czynów, zagarnięcie mienia — 9 czynów.

Rozpatrując problem w innym aspekcie można zauważyć, że w grupie badanej na ulicach popełniono m. in.: 100% zgwałceń ze szczególnym okrucieństwem lub w grupie, czynów nierządnych, przestępstw zniewagi, naruszenia nietykalności cielesnej, 87,5% przestępstw uszkodzenia mienia oraz ponad 50,0% przestępstw uszkodzenia ciała, udziału w bójce lub pobiciu, przestępstw kradzieży, kradzieży rozbójniczej i wymuszenia. W grupie kontrolnej na ulicach popełniono m. in.: 100% przestępstw uszkodzenia mienia oraz ponad 50,0% przestępstw rozboju i paserstwa. W najbliższym otoczeniu miejsca zamieszkania nieletniego, w grupie kontrolnej, popełniono 100% przestępstw narażenia życia lub zdrowia na niebezpieczeństwo, zgwałceń ze szczególnym okrucieństwem lub w grupie, przestępstw naruszenia nietykalności cielesnej oraz ponad 50,0% przestępstw paserstwa.

Wynika stąd, że w grupie kontrolnej przestępstwa skierowane przeciwko życiu i zdrowiu oraz nietykalności człowieka były znacznie rzadziej popełniane na ulicach, natomiast częściej w najbliższym otoczeniu miejsca zamieszkania nieletnich z tej grupy, a skierowane były głównie przeciwko rówieśnikom, kolegom.

Jedynie 64 (29,6%) czyny z 216 popełnionych przez nieletnich z grupy badanej były dokonane samotnie. W pozostałych przypadkach nieletni działali w grupie,

байд з іншими нелетніми, байд з дорослымі. Współsprawcy dorośli wystąpili przy popełnianiu 61 (28,2%) czynów, a współsprawcy nieletni przy 91 (41,6%) czynach. W zbiorowości tej nie wystąpiły grupy przestępcze składające się z nieletnich i dorosłych.

26,5% ogółu czynów popełniono wraz z jednym nieletnim współsprawcą a 12,9% z dwoma nieletnimi współsprawcami. 15,0% czynów popełniono wraz z jednym dorosłym współsprawcą a 11,2% z czterema dorosłymi współsprawcami.

W grupie kontrolnej tylko 2 (0,9%) czyny z 223 udowodnionych popełniono pojedynczo, 144 (64,6%) wraz z innymi nieletnimi, 74 (33,2%) z dorosłymi, a 3 (1,4%) z dorosłymi i nieletnimi. 24,2% ogółu czynów popełniono z jednym a 15,2% z dwoma nieletnimi współsprawcami, natomiast 11,1% z jednym a 3,9% z dwoma dorosłymi współsprawcami.

XI. ORZECZENIA SĄDU DLA NIELETNICH I PRZEBIEG WYKONANIA ZASTOSOWANYCH ŚRODKÓW

Bardziej niebezpieczna, agresywna przestępczość, nieskuteczność poprzednio stosowanych środków wychowawczych lub poprawczych, recydywa, starszy wiek miały m. in. wpływ na surowsze potraktowanie przez sędziów sądów dla nieletnich (istniejących w tym okresie) przy wydawaniu orzeczeń, chłopców z grupy badanej.

W grupie tej nie stwierdzono żadnego orzeczenia o upomnieniu (wobec 9,0% takich przypadków w grupie kontrolnej), zanotowano prawie o połowę mniej orzeczeń o dozorze odpowiedzialnym rodziców lub kuratora sądowego, natomiast pięciokrotnie więcej było orzeczeń o umieszczeniu w zakładach poprawczych (24,0%) niż w grupie kontrolnej (5,0%). Ponadto wobec 36,0% nieletnich z grupy badanej orzeczono zakład poprawczy w zawieszeniu, a w grupie kontrolnej takie orzeczenie wydano w stosunku do 15,0% chłopców.

Tablica 11. Orzeczenie sądu dla nieletnich w badanej sprawie

Orzeczenie sądu dla nieletnich	Grupa badana	Grupa kontrolna
postępowanie umorzono z powodu znikomego niebezpieczeństwa społecznego czynu (art. 11 pkt 2 k.p.k.)		1
postępowanie umorzono z powodu braku wniosku o ściganie pochodzącego od osoby uprawnionej (art. 11 pkt 4 k.p.k.)	—	1
postępowanie umorzono na zasadzie art. 49 d.k.p.k.	—	1
postępowanie umorzono z powodu niecelowości ponownego orzekania środka (art. 478 § 3 d.k.p.k.)	—	1
upomnienie	—	9
dozór rodziców (opiekunów)	10	17
dozór kuratora sądowego	28	46
zakład poprawczy w zawieszeniu — dozór rodziców	1	1
zakład poprawczy w zawieszeniu — dozór kuratora	31	12
zakład poprawczy w zawieszeniu — zakład wychowawczy	4	2
zakład wychowawczy — umieszczenie	1	4
zakład poprawczy — umieszczenie	24	5
8 lat pozbawienia wolności, 10.000 zł grzywny, pozbawienie praw publicznych na 5 lat	1	—
Razem:	100	100

Przebieg okresu trwania orzeczonych środków był możliwy do prześledzenia dla 99,0% nieletnich z grupy badanej i 88,0% z grupy kontrolnej, co pozwoliło wyrobić sobie opinię na temat skuteczności tych środków.

Tablica 12. Okres trwania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych

Okres trwania orzeczonych środków wychowawczych poprawczych	Grupa badana	Grupa kontrolna
upomnienie, umorzenie, itp.	—	12
do 1 roku	16	15
1—2 lata	39	51
2—3 lata	13	9
3—4 lata	9	5
4—5 lat	8	1
5—6 lat	1	—
6—7 lat	—	2
pozbawienie wolności na 8 lat	1	—
brak danych	13	5
Razem:	100	100

Jak wynika z powyższych danych okres trwania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych był przeważnie dłuższy u nieletnich z grupy badanej niż z kontrolnej, chociaż dla większości chłopców z tej grupy trwał do 2 lat — 55,0% (w grupie kontrolnej — 67,0%). Świadczy to pośrednio o większej demoralizacji tych nieletnich, ponieważ mimo średnio wyższego wieku jaki mieli chłopcy z grupy badanej podczas badanej sprawy to jednak okres poddania ich oddziaływaniu resocjalizacyjnemu był dłuższy.

Tablica 13. Powód zakończenia stosowania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych

Powód zakończenia stosowania orzeczonych środków wy- chowawczych lub poprawczych	Grupa badana	Grupa kontrolna
inne środki		12
dobre sprawowanie	20	61
ukończenie 18 lat	21	7
ukończenie 21 lat w przypadku zakładu poprawczego	6	1
upływanie okresu dozoru	—	2
upływanie okresu zwolnienia warunkowego	9	—
upływanie okresu zawieszenia umieszczenia w zakładzie poprawczym	18	3
wszczenie postępowania o zastosowanie ostrzejszego środka	1	1
skazanie za nowe przestępstwa w sądzie dla nieletnich	1	1
aresztowanie tymczasowe	1	—
skazanie za nowe przestępstwo w sądzie powszechnym	9	5
wyjazd z rodziną za granicę na pobyt stały	—	1
kara pozbawienia wolności na 8 lat	1	—
brak danych	13	6
Razem	100	100

Przyczyny zakończenia stosowania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych dają m. in. świadectwo faktowi, że zastosowane środki były dość często nieskuteczne. 12,0% chłopców z grupy badanej i 7,0% z grupy kontrolnej zakończyło stosowanie tych środków na skutek popełnienia nowego przestępstwa, co wskazuje, że zastosowane środki okazały się bezskuteczne. Dla zdecydowanej większości chłopców z grupy badanej okres stosowania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych zakończył się z powodów formalnych (np. ukończenie 21 lat życia). O tym, że chłopcy z grupy badanej byli znacznie bardziej zdemoralizowani świadczy fakt, że w grupie kontrolnej 3 razy więcej chłopców — ponad połowa całej zbiorowości — niż w grupie badanej zakończyło okres stosowania orzeczonych środków na skutek dobrego sprawowania.

Jakie wobec tego były efekty oddziaływania resocjalizacyjnego. Do najbardziej uchwytnych, pozytywnych elementów przystosowania społecznego należą: kontynuowanie nauki, zdobycie zawodu oraz podjęcie pracy. W okresie stosowania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych kontynuowało naukę 74,0% chłopców z grup badanej i 76,0% z grupy kontrolnej, z czego zawód zdobyło odpowiednio 52,0% i 16,0% nieletnich. Niższy odsetek nieletnich z grupy kontrolnej, którzy zdobyli zawód spowodowany był średnio niższym wiekiem w momencie badania.

Na 54 chłopców z grupy badanej, którzy mogli podjąć pracę podjęło ją rzeczywiście 49, przy czym 18 często zmieniali zakłady pracy lub pracowało dorywczo. W grupie kontrolnej na 17 zdolnych do podjęcia pracy pracowało 12 chłopców, przy czym 6 zmieniali pracodawców lub pracowało dorywczo.

Ustalono, że 54,0% chłopców z grupy badanej i 24,0% z grupy kontrolnej, a więc istotnie więcej, sprawiło w okresie oddziaływania resocjalizacyjnego trudności wychowawcze ($\chi^2 = 14,25$; $df=1$; $p<0,001$). Były one różnego rodzaju, często związane z zastosowaniem określonego środka wychowawczego lub poprawczego, np.: uczestnictwo w „drugim życiu”, ucieczki z zakładu wychowawczego lub poprawczego, nie wykonywanie poleceń wychowawców lub kuratora. Oprócz tego stwierdzono picie alkoholu, używanie środków odurzających, ucieczki z domu, popełnianie przestępstw, próby samobójcze, chuligańskie zachowanie się i demoralizację otoczenia, palenie papierosów, niechęć do nauki i pracy.

W grupie badanej najbardziej rozpowszechnione było picie alkoholu, które stwierdzono u 42,0% chłopców (grupa kontrolna — 8,0%), kłopoty w nauce — 27,0%, popełnianie nowych przestępstw — 17,0% oraz ucieczki z domu, zakładu wychowawczego lub poprawczego — 15,0%. Jeden rodzaj trudności wychowawczych stwierdzono w tej grupie u 13,0% chłopców, dwa rodzaje — 10,0%, trzy u — 16,0%, cztery — u 9,0%. U 6,0% nieletnich ustalono od pięciu do siedmiu rodzajów sprawianych trudności wychowawczych.

W grupie kontrolnej najliczniej wystąpiły problemy związane z nauką — u 24,0%, palenie papierosów — u 12,0% oraz ucieczki z domów, zakładów wychowawczych lub poprawczych i picie alkoholu — po 8,0%. Jeden rodzaj trudności wychowawczych stwierdzono w tej grupie u 4,0% chłopców, dwa u 5,0%, trzy — u 7,0%, cztery — u 4,0% i pięć również u — 4,0%.

Okazało się, że chłopcy, którzy popełnili przestępstwa pod wpływem alkoholu, byli zdecydowanie bardziej zdemoralizowani. W grupie tej więcej niż połowa chłopców (ponad dwukrotnie więcej niż w grupie kontrolnej) sprawiała w okresie stosowania orzeczonych środków wychowawczych lub poprawczych kłopoty wy-

chowawcze, często tak poważne, że stawały pod znakiem zapytania skuteczność zastosowanych środków.

VIII. PODSUMOWANIE

Przedstawione powyżej wyniki badań potwierdzają, że nieletni sprawcy przestępstw popełnionych pod wpływem alkoholu mają, ogólnie rzecz biorąc, gorszą sytuację zdrowotną, rodzinną i materialną, a co za tym idzie gorsze wyniki w nauce od ogółu nieletnich przestępców, m. in. dlatego, że:

1. Tylko 67,0% nieletnich z grupy badanej wychowywało się w rodzinach pełnych (82,0% w grupie kontrolnej), ale u 52,3% tych rodzin stwierdzono różnego rodzaju zaburzenia w ich funkcjonowaniu. Powodowały je ciężkie, przewlekłe choroby somatyczne, inwalidztwo, choroby psychiczne, alkoholizm i pijaństwo, przestępczość czy prostytucja rodziców. Wynika z tego, że jedynie około 1/3 rodzin nieletnich popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu była w pełni sprawna i wydolna wychowawczo.

2. Rodziny nieletnich pijących były przeważnie liczne, o niskim poziomie wykształcenia rodziców oraz zawodach rodziców nie wymagających kwalifikacji.

3. 44,0% chłopców popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu (25,0% w grupie kontrolnej) przechodziło w okresie nieletniości poważne schorzenia, rzutujące na ich rozwój psychofizyczny, u części z nich podejrzewano istnienie organicznych uszkodzeń lub schorzeń ośrodkowego układu nerwowego, u około 24,0% wystąpiła też ociężałość umysłowa w stopniu lekkim lub nieznacznym.

4. 69,0% chłopców popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu było zaniedbanych pod względem wychowawczym przez swoich rodziców (w grupie kontrolnej 53,0%).

5. 7,0% chłopców z grupy popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu, mimo istniejącego obowiązku szkolnego, nie uczyło się (2,0% w grupie kontrolnej), a 58,0% (70,7% uczęszczających do szkół) było opóźnionych w nauce od 1 do 4 lat (w grupie kontrolnej 51,0%—52,6% uczących się).

Również przestępczość chłopców popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu różni się od przestępczości ogółu nieletnich przestępców:

1. Przestępstwa popełniane pod wpływem alkoholu były często kolejnymi już przestępstwami popełnionymi przez nieletnich przestępców (44,0% przypadków; grupa kontrolna — 7,0%).

2. Przestępstwa te popełniane były najczęściej w wieku 15—16 lat (93,0%), a więc stosunkowo późno, u progu kodeksowej dorosłości.

3. Przestępczość chłopców z grupy badanej miała zdecydowanie bardziej agresywny charakter od przestępczości nieletnich z grupy kontrolnej, co uwidacznia się zarówno pod względem liczby sprawców oraz ilości czynów skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu, jak i w strukturze przestępstw przeciwko mieniu (największej ilościowo grupy popełnionych czynów — w obu badanych zbiorowościach) gdzie w grupie badanej — inaczej niż w kontrolnej — dominowały kradzieże zuchwałe lub z włamaniem oraz rozboje.

4. Prawie 50,0% przestępstw w grupie badanej popełniono na ulicach (grupa kontrolna — 39,3%).

5. Nieletni z grupy popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu ponad 30 razy częściej popełniali te przestępstwa samotnie, w porównaniu z ogółem nieletnich przestępców.

Przypuszczenie, że spożywanie alkoholu przez nieletnich przestępców jest kolejnym, zaawansowanym już etapem na drodze coraz większej demoralizacji, jest pochodną i wynikiem wcześniejszych jej przejawów znalazło potwierdzenie w badaniach.

1. Prawie połowa nieletnich z grupy badanej to nieletni recydywiści (44,0%) — w grupie kontrolnej jedynie 7,0%.

2. 65,0% pijących chłopców (o ponad 1/3 więcej niż wśród ogółu nieletnich przestępców) paliło już wcześniej papierosy, a początki palenia znacznie wyprzedzały pierwsze kontakty z alkoholem.

3. Choć liczba nieletnich uciekających z domu była podobna w obu grupach, to jednak wśród nieletnich popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu ucieczki te były częstsze i powiązane nierzadko ze spożywaniem podczas nich alkoholu.

4. 85,0% nieletnich z grupy badanej (o około 20,0% więcej niż wśród ogółu nieletnich przestępców) wałęsało się poza domem bez opieki, przy czym 79,0% przebywało w tym czasie w gronie zdemoralizowanych kolegów.

5. Objawów nieprzystosowania społecznego innych niż przestępczość nie stwierdzono jedynie u 5,0% nieletnich popełniających przestępstwa pod wpływem alkoholu (23,0% w grupie ogółu nieletnich przestępców), a u 69,0% stwierdzono co najmniej 3 takie objawy (u 45,0% wśród ogółu nieletnich przestępców).

W sumie grupa chłopców, którzy w nieletniości popełnili przestępstwa będąc pod wpływem alkoholu wypadła pod wieloma względami gorzej, często znacznie, od grupy wywodzącej się z ogółu nieletnich podsądnych. Przy porównaniu z reprezentatywną grupą wywodzącą się z ogółu obywateli Polski urodzonych w 1959 r. proporcje te byłyby jeszcze bardziej niekorzystne. Przedstawione powyżej fakty świadczą o zasadności twierdzenia, że nieletni sprawcy przestępstw popełnionych pod wpływem alkoholu stanowią grupę podwyższonego ryzyka w odniesieniu do ich prawidłowej socjalizacji w społeczeństwie. Powinni więc stanowić obiekt specjalnej troski ze strony powołanych do tego organów, zwłaszcza sądów rodzinnych. Podczas przeprowadzonych badań nie udało się stwierdzić aby było tak w rzeczywistości.

Szwankowała szczególnie współpraca pomiędzy: organami Milicji Obywatelskiej — sądownictwem rodzinnym — kuratorami sądowymi — instytucjami powołanymi do niesienia pomocy w szczególnych przypadkach, np.: Polski Komitet Pomocy Społecznej, Polski Czerwony Krzyż, Społeczny Komitet Przeciwalkoholowy, Towarzystwo Przyjaciół Dzieci, Liga Kobiet Polskich, Poradnie Społeczno-Zawodowe, itd.

Terenowe organy MO — głównie dzielnicowi — jak wynika z badań, byli w większości przypadków dobrze zorientowani w sytuacji rodzinnej badanych nieletnich, jednak nie przekazywali tych wiadomości właściwym organom, a przecież jeszcze przed popełnieniem przestępstwa przez nieletniego można by jego losem i losem jego rodziny zainteresować właściwe instytucje, z sądami rodzinnymi włącznie.

Część orzeczeń sądowych dotyczących nieletnich wydaje się niewłaściwa, szczególnie w sytuacjach kiedy orzekano dozór odpowiedzialny rodziców, wiedząc ze źródeł milicyjnych i innych danych zawartych w aktach sprawy, że rodzice nie są w stanie, lub nie chcą właściwie wychować i zapewnić odpowiedzialnej opieki swojemu dziecku. Orzeczenie dozoru odpowiedzialnego rodziców na pewno nie spowoduje w takiej sytuacji zmiany postępowania ani rodziców, ani tym bardziej nieletniego.

Nie w pełni prawidłowo, co wynika z danych zawartych w aktach wykonawczych, przebiegał także często dozór sprawowany przez kuratorów sądowych, którym w grupie badanej objętych było faktycznie 59,0% chłopców. Często ograniczał się on jedynie do rutynowych rozmów z podopiecznymi i równie rutynowych sprawozdań.

Przedstawiciele instytucji i organizacji typu PKPS, TPD itp. zajmowali natomiast zbyt często postawy wyczekujące, nie starali się sami wyszukiwać tych, którym niezbędna jest pomoc — nie tylko materialna, ale i w formie porady prawnej, czy co do metod wychowawczych itd. Wielu zaś ludzi, często najbardziej potrzebujących, nie jest świadomych istnienia tego typu organizacji czy instytucji, czy też zakresu ich kompetencji.

Godne zastanowienia jest, że wszystkie wymienione organy i instytucje zbyt małą uwagę przywiązywały do alkoholizowania się dzieci, które to zjawisko daje w konsekwencji bardzo negatywne, przedstawione wyżej, rezultaty.

W dzisiejszych realiach trudno domagać się specjalnych inwestycji czy nakładów na pomoc i ochronę nieletnich z omawianej przede mną grupy, czy ich rodzin, choć nakłady takie na pewno są niezbędne. Tym bardziej konieczne jest, aby przez lepszą koordynację działań istniejących już organów i instytucji oraz wykorzystanie posiadanych środków i możliwości — także prawnych — starać się, co jest w wielu przypadkach możliwe, przerwać łańcuch niekorzystnych okoliczności i uwarunkowań, które powodują, że każdego roku spora grupa nieletnich sprawców przestępstw popełnionych pod wpływem alkoholu staje wobec równie niepomysłnych rokowań jak ci, którzy byli przedmiotem tych badań.